

400
100R

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО

МАНІФЕСТ „РУСЬКОЇ ТРИЙЦИ“

(Думки і кличі „Русалки Дністрової“)

Доповідь на Філологічній Секції 19. IX. 1958 у Філадельфії
і на Літературознавчій Секції 25. X. 1958 у Нью Йорку.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „АМЕРИКА“
Ф И Л А Д Е Л Ф І Я , П А . — 1 9 5 9

diasporiana.org.ua

Високошанованому й Дорогому
о. Проф. Др. П. Назаркові
в глибокій повазі
Автор.
Філадельфія 7. V. 59

„Маніфест Руської Трійці“*)

(Думки і кличі „Русалки Дністрової“)

120-річчя „Русалки Дністрової“, цього епохального твору „Руської Трійці“, відзначила наша українська громада в ЗДА окремою академією, що відбулася заходом Наукового Товариства ім. Шевченка в Нью Йорку восени 1957 р., й була рік пізніше повторена у Філадельфії при участі тих самих доповідачів.

У своїх доповідях вони докладно розповідали про розвиток українського національно-культурного життя в Галичині, в наслідок якого появилася ця вікопомна збірка, про обставини, в яких вона складалася і вийшла в світ, про дальшу долю її й долю того гуртка ентузіастів, що її появив. Переважно про трагічну долю одного з них — Маркіяна Шашкевича, що той гурток заснував і натхнув його членів любовю до рідного народу й його мови та бажанням служити йому й розвивати рідне письменство.

Докладно оповіли вони про ті перешкоди, що стояли на шляху ініціаторів „Русалки“, про ворогів і приятелів розпочатої Шаш-

кевичем і його товаришами справи відродження своєї вужчої батьківщини.

Все це добре й дуже потрібне. Але одного бракувало на цьому ювілеї — самої ювілятки, її духового портрету. А чейже цей портрет повинен був зайняти почесне місце серед усього того, що було його тлом.

Уявм собі на хвилину, що крім випадково збереженого примірника „Русалки“ до нас не дійшло жаднісіньких матеріялів ні щодо її виникнення, ні щодо її творців, приятелів і ворогів. Чи тоді ми б не опинилися в положенні сучасників „Русалки“, що були здані лише на те, що вона промовила до них своїм змістом? І все ж, який великий вплив мала ця невеличка книжка, що в невеличкій кількості примірників дісталася була в руки читачів, на національний розвиток західньої галузки українського народу. Появу її назвав Франко подією революційного значення.

„Русалка Дністрова“ — писав він у своєму 2-му листі про галицьку інтелігенцію (в „Молоті“ 1878 року) — „хоч і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, — була свого часу явищем наскрізь революційним“.

*) „Руська Трійця“ — це гурток трьох приятелів: Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича й Якова Головацького. Русь, Русин, руський — старі наші назви, одназначні з Україна, Українець, український, уживані в Західній Україні.

(Див. Ів. Франко, Твори, т. 16, Київ 1955, ст. 37).

**

Отже ж звернімося до її змісту й лише в ньому самому пошукаймо тих імпульсів, які зрушили розвиток галицько-українського життя з мертвої, здавалося б, точки. Розуміється, маючи тепер цілий комплекс відомостей, які висвітлюють обставини появи „Русалки“ і причини її впливу, ми можемо з більшою рельєфністю, ніж її сучасники, зрозуміти її історичне значення. Вони були обмежені лиш на сам зміст „Русалки“. Поставмо й ми себе в їх становище й пошукаймо в ній ті нові ідеї та думки, що їх вона проголошувала, одушевляючи одних і обурюючи других.

Але поки звернемося до гасел, що їх вона ширила, погляньмо, як вона виглядала. Була це книжечка невеликого розміру, формату малої вісімки (18x12,5), XX+133+2 непаг. сторінки друку. Друкована в Буді — тобто частині Будапешту, в університетській друкарні, вийшла вона в світ при кінці 1836-го року (з датою на титуловій картці 1837 р.), в кількості однієї тисячі примірників.*)

Видання „Русалки“ завдячуємо Якову Головацькому, що здійснив його при допомозі студента Серба, Юрія Петровича, з яким познайомився, перебуваючи на студіях у Будапешті. Петрович пильнував

друку „Русалки“, а по виході її в світ займався її поширенням — і на місці й вислав до різних міст. Так, до Земуня вислав він 20 прим., до Праги 10 прим. (на руки Ганки), до Відня (на руки Івана Головацького) 20 прим., десь перед 27. IV. 1837, і 170 прим. 27. VIII. 1841 року. До Галичини через Відень вислано 800 прим., але тут вони були skonфісковані на підставі відзиву о. В. Левицького, що цензурував альманах. Отже до рук галицьких читачів дійшло тільки трохи з того, що Петрович вислав був Іванові Головацькому. Тож не диво, що навіть самі упорядники „Русалки“ не мали її й мусіли позичати у знайомих, яким пощастило її дістати.

І хоч у 1848-му році конфіската була знята, проте „Русалка“ й далі лишилася недоступною для ширшого громадянства.

У згаданому вище 2-му листі Франка про галицьку інтелігенцію читаємо такі сумні рядки про неї: „Більшу часть накладу, привезеного з Угор, забрано і уміщено в місці темнім і прохладнім, в пивниці консисторській, де лежить і досі“.

Проте й ця невеличка кількість, що дійшла, була подувом свіжого повітря в задушливій атмосфері Галичини кінця 30-тих років мин. століття.

Ніде в „Русалці“ не зазначено, хто її склав і зредагував. Але в Галичині всі знали, що це зробили Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький, називані „Руською Трійцею“. Во-

*) Докладні відомості про наклад і кошти друку „Русалки“ подає проф. Мих. Тершаковець в своїй статті в „Записках НТШ“, том 108, Львів 1912, під наг. »Наклад „Русалки Дністрової“«, ст. 117—139.

РУСАЛКА ДНЪСТРОВАЯ.

Ruthenische Volks-Lieder.

У БУДИМЪ
Письмом Корол. Всеучилища Пештанского
1837.

ни ж були й авторами всіх, поміщених у ній творів, крім записів народніх пісень. Підписували вони ці твори своїми повними прізвищами, або лише ініціалами, причому свої хрестні імена заступили словянськими, виявляючи цим свій патріотизм і любов до своєї старовини. Отже Шашкевич прибрав собі імя **Руслан** (в скороченні **Р. Ш.**), Вагилевич — **Далибор**, Головацький — **Ярослав** (або **Я. Г.**).

За друк „Русалки“ заплачено 150 флоринів: 60 флоринів дав о. Микола Верещинський, а решту, 90 фл., сам Шашкевич (див. Тершаковець, ст. 139).

Дякуючи о. Верещинському за його допомогу, видавці з делікатности промовчали про далеко більшу жертву Шашкевича.

Передруковано „Русалку“ двічі: в 1910 р. це зробив о. Й. Застирець, а останньо вийшла вона фотокопією у Державному Видавництві в Києві 1950 р. з цікавою вступною розвідкою акад. Ол. Білецького: 1. „Русалка Дністрова“. Вдруге видана з нагоди столітних уродин Маркіяна Шашкевича (з портретом і подобиною письма поета). Ювілейна бібліотека, Т. І. Накладом терноп. Товариства „Інститут жіночий ім. Княгині Ярославни“. Тернополь, 1910. — 2. „Русалка Дністрова“ (фотокопія з видання 1837 р.). Вступна стаття дійсного члена АН УРСР О. І. Білецького. Державне Видавництво Художньої Літератури. Київ, 1950. На жаль при обох передруках не подано ані пояс-

нень, ані спростування друкарських помилок.

В короткій передмові до свого передруку зазначає о. Застирець, що він пропустив грамоту старости Зовдечовського, а натомість додав з автографу початок „Оле-ни“, частину „Псалма Русланового“ і кінець одного передсмертного листа Маркіяна.

Після передмови подав о. Застирець кілька дрібних відомостей з життя Шашкевича. Про його видання озвався проф. Н. Петровський в „Известиях Отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук“, Том XVI, кн. 3, Спб., 1911.

Щоб покінчити з виданням „Русалки Дністрової“, зазначу ще, що в ній трапляється чимало друкарських помилок (я нарахував яких півтораєста), часом досить прикрих. Воно й не дивно: книжка друкувалася в далекому Будапешті, чи властиво в Буді (Будимі, як стоїть на титуловій картці) і впорядники не мали змоги доглянути друку. Чужинці складачі не знали нашої мови, не вміли гаразд прочитати написане в рукописі й часто-густо переплутували деякі подібні до себе букви, як а і я, б і п, г і ч, е і о, е й с, п і н, ь і ь і навпаки, лучили окремі слова разом, або розбивали слово на дві частині, і т. д. Напр., ветау зам. встав, вточи зам. втечи, журпа зам. журна, чадками зам. гадками, чай зам. гай тощо.

Як бачимо, це здебільшого дрібні огріхи, й читач легко може їх зауважити, але їх багато й безпечно вони шпетять гарно поза

тим видану книжку. Неприємно ж бачити, що замість Русинами надруковано — Сусинами (ст. 133) і до того великими буквами.

Придивімося тепер до змісту „Русалки“.

Складається вона з п'ятих частин: **Передслівє**, себто вступне слово до цілої книжки (ст. III-VI), де вияснюється ціль видання, її правопис та подається імена людей, що так чи інакше допомагали в її виданні. За передслівєм, як перша частина, йдуть **Пісні народні** (ст. 1—58), з окремою до них передмовою під наг. **Передговор**, що становила виняток із спеціальної розвідки Івана Вагилевича; друга частина — це **Складання** (ст. 59—100), себто оригінальні твори; третя **Переводи** (ст. 101—112); четверта — **Старина** (113—133), тобто матеріяли, взяті з рукописів, з цікавою передмовою Шашкевича. Закінчує книжку її оглав під наг. **Обсяг сей книжочки** (на двох непагінованих сторінках).

Від тодішніх західньо-українських публікацій відрізнялася „Русалка“ не тільки змістом, але й **мовою та правописом**. Мова її була чисто **народня**, з домішкою слів із близької авторам місцевої говірки, а не те страхітливе „язичіє“, яким друкувалися тодішні українські публікації. На той час була це не абияка новість, бо ж проста українська мова вважалася не тільки нездатною для книжкового вжитку, але й просто неприличною в устах освіченої людини. Так само незвичний був і правопис. Друковано її не прийнятою

церковною кирилицею, а гражданкою і то майже фонетичним правописом, без свягих йори й йора. Полишилося тільки **ять** для означення **і**, попри таки **і**, а для звуків **дж** прийняли впорядники відповідну сербську букву, для **в** у складах ав, ев — **ў**: співаў зам. співав, душеў зам. душев. Про ці новості згадують вони в передслівю, обгрунтовуючи їх правилом „пиши, як чуєш, а читай, як видиш“ (ст. V).

За мотто до збірки взяли впорядники слова славного діяча, вченого і письменника Яна Коллара, що мав великий вплив на розвиток національної свідомості всіх Словян і твори якого читали і в нас, мовляв Шевченко, „з усієї сили“; „Ne z mutného oka, z ruku pılne naděje kvitne“, себто — „не з сумних очей, а з діяльних рук розцвітає надія“, кличучи цим земляків, щоб, покинувши сум і розпач, бралися до народньої праці.

Крайня пора до цього, бо, як кажуть вони в передслів'ї:

„Судило нам ся послідним бути. Бо коли другі Славяне вершка ся дохаплюют, і если не вже, то небавком побратают ся з повним, ясним сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гибіти“. Але, говорять вони далі: „Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі, тамті заніміли, а народові і словесності надовго ся задрімало“.

Проте нема чого впадати в розпуку, бо не все пропало: „Однако ж — кажуть вони — язик і хо-

роща душа руська була серед славянщини, як чиста слеза дівоча в долоні Серафіма. Зволила добра доля повстися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам“, себто творам. У відсилачі до цитованих слів наводять вони цілий список цих „ціловажних діл“. Варто приточити тут цей список, щоб побачити, які українські видання з Наддніпрянщини вони знали й читали, бо ж на цих виданнях ґрунтували вони свої погляди на вагу рідної мови взагалі та вжиток її в письменстві.

Отож були це: Перелицьована Енеїда Котляревського, Збірки українських народних пісень: кн. Цертелева, Максимовича (1827 і 1834 рр.), „Запорожська Старица“ І. Срезневського, повісті Квітки-Основ'яненка, приказки Гребінки, українські пословиці, видані в Харкові в 1833 р., твори Гулака-Артемівського й Тимка Падури, український словник Войцеховича, граматики Павловського. Поза тим місцеві видання: граматики Лучкая й Левицького, пісні польські й руські Вацлава з Олеська та Руское весілля Лозинського. Але це не все, що було їм відоме, бо за браком місця інших речей вони тут не приносять. Але дещо з того неназваного в списку згадують вони в різних місцях „Русалки“, як от „Слово о полку Ігоря“ (ст. XI і 63), Літопис Нестора (XII), Історія Малої Росії Д. Бантиш-Каменського (61, 130), Руська Правда (62), не говорячи вже про злободневні в тому часі брошури на теми правопису (Йо-

сипа Лозинського й самого М. Шашкевича).

Треба тут зазначити, що Шашкевич і його друзі особливо любили „Слово о полку Ігоря“. Про це свідчать не тільки згадки і записи висловів із нього в „Русалці“, а й той факт, що вони перекладали цю нашу стародавню поему на сучасну українську мову: Вагилевич переклав усю, а після Шашкевича лишився переклад Плачу Ярославни.

З інших словянських видань згадуються в „Русалці“ — Mater Verborum, старочеський словар з X віку (ст. X), Короледворський рукопис (ст. X, 62, 63), з якого подано в українському перекладі кілька уривків. Знаний був упорядникам і збірник сербських народних пісень Вука Караджича, з якого теж подають переклади, без зазначення імені видавця.

З цитат, узятих із Коллара, бачимо, що діячі „Руської Трійці“ були добре обзнайомлені з творами цього визначного діяча слов'янського відродження.

Згаданий вище список був разом відповіддю всім тим, які доводили, що українська мова — це мова хлопська, негідна стати мовою інтелігентної людини, і що на цій мові нема ніякого твору, в усякому разі такого, що заслуговував би на увагу освіченої людини.

Наводячи цей список, упорядники незвичайно тішилися. „Є то нам як заране по довгих тьмавих ночах, як радість на лиці нещасного, коли лутша надія перемчить крізь серце його; сут то здорові

повносьильні рїстки, о котрих нам цілою душею дбати, огрївати, плекати і зрощати, док(и) під крилом часу і добрих владнувателїв хорошою і крїпкою засияють величею“ (ст. III—IV).

Нїчого вже й говорити про те, як самї вони радїли й тїшились цими творами. Вираз цьому дав Шашкевич у листах до своїх друзїв. У листї до Михайла Козловського він з ентузіазмом озивався про „Ластївку“ Гребїнки, про „Думки і пїсні“ Могили (Амвросїя Метлинського), про повїсті Основяненка, що їх йому він посилав. Те саме читаємо і в його поетичному посланнї „Побратимовї“ (Миколї Устияновичевї), яке годиться тут пригадати. От що він там писав:

„Оттак, Николаю, вкраїнські
вїрлята
І веселять душу й серце
загрївають...
Аж мило згадати, як тї (тобї)
серце беться,
Коли з України руськая пїсенька
Так мило, солодко коло серця
веться“.

**
*

Пускаючи мїж люди свою збїрку, кажуть упорядники, оправдуючи її скромний змїст і вигляд: „Не журися, Русалочко знад Днїстра, що-сь не прибрана, в нарядї, який від природи і простодушного і добросердного народа твої його приймила-сь, — стаєш перед твоїми сестрицями. Они добрі, вибачать ти (тобто — тобї), приїмут тя і прикрасят“ (IV).

Безпосередньо пїсля передслївля

їде **передговор** Вагилевича до народнїх пїсень.

Оповївши землякам про могутність колишньої української держави, переходить автор до характеристики створених українським народом пїсень.

Яку вагу до них прикладав Вагилевич і як високо їх ставив, свїдчить про це мотто, що його він узяв з того ж таки Коллара. Звучить воно в українському перекладї так: **„Народнї пїсні є наймїцнїшою пїдвалиною освїти, живлом культури, пїдпорою народности, захистом і оздобою мови“** (ст. VIII).

Отже коли так озивається про народну поезїю такий високий авторитет, як Коллар, то, значить, нема чого нам соромитися нї своєї народности, нї мови, нї народньої творчости, нї історїї свого народу. І Вагилевич характеризує український народ, його поезїю й колишню державу такими, з-під серця вийнятими, словами:

„Нарїд руский — каже він — оден з головних поколїнь Славянських, в серединї меж ними, розкладаєся на хлїборобних окрестностях зпоза гїр Бескидских за Дон. Він найщирше (зпомїж інших Славян) задержав у своїх поведїнках, пїсньох, обрядах, казках, прислївїюх все, що єму передвїцькї дїди спадком лишили“ (ст. IX).

„Руський нарїд — каже він далї — був великим і величаним“ (ст. X), а **„Руська земля честь і славу мала“** (ст. XI). „В той час (за великих князїв українських) на ловах Бояни пускали по десять

соколов на стадо лебедей, а з уст виливали почесну славу витязів хоробрих і уми поострювали мужеством,*) а умці черкали золотими буквами пісні і чуднії казки; зо сотних церковів Києва блищали золотії хрести понад облаки, а по майданах войнувались (вправлялись) тьми хоробрих молодців. Князі, сидячи в золотих стільцях, веліли отрубляти походи далекі, а залізнії полки насадами (човнами) орали море Руськоє“.

Так давніше звалось Чорне море, зауважує при цьому автор, покликаючися на Літопис Нестора.

Про колишню славу княжої держави є — каже він — багато згадок в обрядових піснях. Про це він каже аж двічі. Коротше на ст. XII: „В обрядових піснях так много згадок о князях, княгинях, о боярах, о едамашках, о ковальчиках, що золото кують, і о инчих ремісничках, которих у великой почести мали“ — й ширше при кінці свого „Предговору“: „Перед сотнями літ князі, княгині, королі, бояри увеличали рускую землю, паволоки, едамашки, шовкові свити, золотокующі ковальчики і инчі реміснички, которі народові многочисними були, — посвідчали о непослідній славі дідів наших; памятник тому великий стоїт доси і перестоїт нас і наші діти у піснях обрядових“ (ст. XX).

Ця двократна пригадка про колишній блиск і славу княжої держави українського народу, увіковіченні в обрядових піснях, що так контрастували з сучасним невідрадним станом поневоленого й

зведеного майже виключно до аморфної етнографічної маси, до „попа і хлопа“, як глузували Поляки, потрібна була авторові для піднесення патріотичного духа рідного громадянства. Дивіться, мовляв, — ми колись не останні були.

Цю саму думку висловив пізніше Антін Могильницький, пишучи в своїм „Слові о повинностях к царю і отечеству“ такі рядки:

„Та же руський язык милый
Колись в честі красно цвів,
Колись князі говорили,
Нині власність простаків!

Ним колись великі царі
Становили брань і мир,
Ним колись світлі бояри
Оздобляли князів двір“.

Правда, коромоли князів, а пізніше напади Татар та інших ворогів (Поляків тут автор не називає, мабуть, з оглядів на галицьку цензуру), що їм помагали й свої ренегати — „лукаві честолюбці“, — завалили стару нашу державу, але пам'ять про минулу славу збереглася в народі.

„Тямка минулої чести, гаразду і великості Руси“ вязали його до любої отчизни й спонукували його до дії й боротьби і він шукав привернення колишніх щасливіших часів. Про це співає він і в своїх піснях (XIII).

Отже, хоч і судилося нам тепер стояти позаду інших щасливіших слов'янських племен, все ж збере-

*) Висловив, зачерпнени з „Слова о полку Ігоря“. Так само, як слово дивій в оповіданні Шашкевича „Олена“: дивимні завів голосами... (ст. 93).

Сказати нам дащо о правописи сей книжочки. Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперѣшному языкови истинное лице; за-для-того держа-лисмо-ся правила: „пиши як чуешь, а читай як видишь.“ Из сего огляда прий-милисмо сербское *џ* (виџу *wydzu*) и волоское *ѣ* (*аѣ*, *ав Erazm. Rotterd*, *ац*, *еѣ*, *ев*: *спѣваѣ*, *spiwav*; *душеѣ* *dušev*) а *е* завсѣгда в силѣ *je* або *ve* упо-требляем (*мое*, *moje* *земле*, *zemle*, *за-городе*, *zahorodě*, *zahorodie*.) —

Поклони-ся Русалко наша низко Всечестному Сподареви Николѣ Верещинскому, що тебе звелѣѣ родитися, и всѣм що ты пристроѣли пѣснями на-

Малороссійскія пословици — Харьков 1833.
Приказки малороссійскія изд. Гребеньком. С. Петерб.

Войцеховича малороссійскій словарь помѣщен-ный в трудах моск. общества любителей Рос-сійской словесности Ча. III. 1818. — — В из-вѣстіях рос. Акад. в книжцѣ 7. читаем що Академіеѣ куплений словарь „Малорос-сійскій поручен от Академіи Гос-подину члену оной Николаю Ива-новичу Гнѣдичу, и при нем двум любителям словесности, знающим

гли ми і свою мову й свою душу, як це стверджує передслівя.

Тут автори „Русалки“ перегакуються з Шевченком, що теж казав, що „не вмирає душа наша, не вмирає воля“ і що „наша дума, наша пісня не вмре, не загине“.

І про вагу української народньої поезії нагадує Вагилевич раз-у-раз у своїх характеристиках народніх пісень, які він ділить на **думи** (пісні історичні), **думки** (жіноцькі ліричні пісні), **думи чоловічі**, чи як він їх зве, „мужацькі“ (ст. XIV — від муж, а не мужик), та врешті пісні **обрядові**, які називає „золотим послідком щасніших времен“ (XIX).

Думи — це співи про лицарські подвиги наших предків — княжих і козацьких часів. З Запоріжжя, каже Вагилевич, „гомін лицарських діл“ лунав широко по всій Русі, а з Бескидів та інших сторін розбігалися молодці мститися за сумну неволю народу (XIV). Бачимо, що Вагилевич не замикався в межі своєї вужчої батьківщини, як багато галицьких чорно-жовтих патріотів.

В чоловічих думах — каже він — відбився народній побут. У них співається, як то вся родина виводжає **мужа** (батька, свого голову) на кривавий пир, як юнаки б'ються з татарами — і їх перемагають, або й самі гинуть. Згадка про гетьмана, що „працає військо, товаришів і отечину“ (XV), і про сивобородого діда, що сидить з кобзою при могилі або при ватрі, оточений юнаками, і співає про минулі часи й минулих витязів, вяже галицьку землю з Наддніпрянщиною (XV—XVI). За це

соборницьке становище лаяли авгора й „Русалку“ чорно-жовті патріоти.

Дуже високо ставить Вагилевич жіночі пісні. Відзначаються вони, за його словами, вогненними почуваннями, повязаними з журбою й тугою, коли оспівують нещасливу дівочу або жіночу долю. Але, каже він при кінці у примітці, між „думками, що розжареними страстьми промовляють“, і думами, що оспівують боротьбу, не можна покласти межю. Вони дивним способом між собою лучаються (XVII).

Після цієї передмови йде чимала збірка різного роду пісень, разом 42, порівну — історичних і ліричних, з одного боку, й обрядових, з другого. Обіймають вони всю Соборну Україну. Є тут пісні й про татарсько-турецькі напади й асир, і про Добуша та зрадливу Дзвінку, й думи про Івася Коновченка та Морозенка тощо. Є й одна коліскова — „Ходить сон коло вікон“.

З-поміж цих пісень звертає нашу увагу одна, що навіяла Шевченкові його чудову поезію про діброву, яку Батько Бог „одягає тричі на рік“.

Ось ця пісенька:

„Ой дуброво, дубровонько!
Та доброго пана маєш,
Що ся в однім року
Трома барви приодіваєш:
Одна барва зелененька,
Всему світу миленька,
Друга барва жовтенька,
Всему світу сумненька.
Третя барва біленька,
Всему світу студененька“. (35)

Шевченкова поезія, написана в січні 1860 р. в Петербурзі, підтверджує той факт, що він, будучи в серпні 1843 року в Березані в гостині у Платона Лукашевича, читав у нього „Русалку Дністрову“, яку Лукашевич привіз у 1839 р. з своєї подорожі до Галичини.

Хоч це й відбігає від теми мого нарису, не можу не навести Шевченкової поезії, щоб показати, яку перлину зробив наш геній із простенької народньої пісні.

„Ой, діброво, темний гаю,
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш!
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом,
Аж сам собі дивується
На свою діброву.
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую.
І словне дорогою
Білою габою,
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою“.

**

На жаль, тільки при обрядових піснях зазначено подекуди, хто й де їх записав.

Так, колядки зібрав Вагилевич у Калушині; гагілки походять із Золочівщини; ладканки з Бережанщини, Золочівщини, Коломийщини, Перемищини і Стрийщини, але хто їх записав, не подано. Тільки з Передслів'я довідуємося, що „Русалку“ „пристроїли піснями народними і стариною“: Миро-

слав Ількевич, Православ Кавк, Іван Білинський, Маркел Кульчицький, Мінчакевич та інші (V—VI). Отже, це їм, поза Жавком, що дав лише історичний документ, належать поміщені в „Русалці“ записи.

**

Серед оригінальних творів, поміщених під гаслом „Як вмію, так пію“, маємо передусім „Складання“ Шашкевича: оповідання „Олена“ й шість поезій: **Згадка, Погоня, Розпука, Веснівка, Туга за милою й Сумрак вечірній**. Головацький дав одну поезію — „Два віночки“, а Вагилевич дві поеми: „Мадей“ та „Жулин і Калина“, яку назвав казкою.

В частині цих творів описується славне минуле Слов'ян узагалі, а Українців зокрема, коли „Киева золота глава під небеса ся звела“ („Згадка“), боротьба з Татарами („Погоня“) й Уграми („Мадей“), решта — це ліричні поезії, з-поміж яких вирізняється Шашкевича **Веснівка** („Цвітка дрібная“), що стала однією з улюблених пісень Західньої України. Співають її й досі, не знаючи навіть, хто її склав.

„Жулин і Калина“ — це романтична балада про Жулина й його любку в дусі популярних тоді балад із зловісним, несамовитим змістом, що їм віддав данину між іншими й Шевченко.

Шашкевичева „Згадка“, якою відкриваються „Складання“, має свого роду програмове значення, в коротких словах збираючи те, що в Предговорі сказав Вагилевич.

Поет каже:

**„Заспіваю, що минуло,
Передвіцький згану* час,
Як весело колись було,
Як то сумно нині в нас!“ (63)**

Не абиякої відваги треба було в тому часі, щоб протиставити теперішнє невідраднє положення рідного народу колишній його славі. Адже ж це був явний вияв незадоволення існуючим станом речей, що в результаті значило наразитися владі, стягнути на себе закид нельояльності.

Ану, нехай хто з підсоветських поетів зважиться висловити в своїм творі подібну до Маркіянової думку про те, як то сумно тепер під червоною Москвою, а як весело було за князів та гетьманів або за Центральної Ради.

Цю громадянську відвагу виявив Шашкевич також у своїм оповіданні, де прославляє опришків як народніх оборонців-местників за заподіювані панами народіві кривди. Вони бо не дають бутному польському шляхтичеві вкрати Олену, а в додатку ще й мстяться на ньому, руйнуючи його замок.

Цим оповіданням влучав Шашкевич у самий корінь тодішнього панцизняного ладу, що дозволяв неволити людей.

Після оригінальних творів ідуть переклади. Шашкевич переклав шість народніх сербських пісень із Караджичевого збірника та чотири уривки з Короледворського

* (згадаю -- В. Д.)

Рукопису Ганки, що в тому часі вважався за оригінальний чеський народній епос.

Саме ті, що найбільше наблизилися до чеської народньої поезії.

Головацький переклав одну сербську пісню.

Закінчує „Русалку“ **Старина**, себто історичний відділ, де подано одну думу й дві пісні з старого рукопису, грамоту Заудачевського старости з 1424 р., відшукану Кавком, — цікавий документ до історії української мови, коротку відомість про старі слов'яно-українські рукописи в бібліотеці ОО. Василян у Львові, зладжену Я. Головацьким, та гостру рецензію на „Руське весілля“ Йосипа Лозинського. Автор рецензії не підписаний, але зі змісту її легко догадатися, що писав її Шашкевич.

Варто на цьому місці навести частину передмови Шашкевича до згаданого відділу, щоб побачити, як він оцінював рідну старовину.

„Старина є то піснь хороша (мабуть мало бути: хорошо) звеняча, що ріжним способом в наші часи загомонює, що ріжним настрійом озиваєся з передвіка до нас — і раз тихим миленьким голосом промовляє, обнимає солодким чувством серця, а знова піднимає величною силою душу, чудує, казав-бись, надприродними ділами ум послідних, — то знова залєбедит тужно, плачем голубиним дідів розплакує сини, — то знова обвіває потіхою і радощі

Пѣснь Люмира пѣснь Бояна ¹⁾
Голоснѣше ѣй гула. —

Нинѣ думка йде сумненько
Темним лѣсом гомонит,
За Дунай, за Днѣпр туженько
Згадка журпа лиш летит.

По над Днѣстра берег крутий
Гамор гали чь розлягат —
Там сум душу хашле лютий
Б безвѣсть гадка пропадат. —

Городища де бували
Днесь могили ся звели,
Богів храми де стояли
Грехіт мохи поросли. —

По за води по за тихі
З Славоў гаразд пробуваў —
Загудѣвши вихорь лихий
И слѣди их позмѣтаў! —

1) Люмир и Боян пѣвцѣ стародавней Славян-
цами — сей на Руси той у Чехів — зри С л о в о
о полку Игоря-и Кралодворскы рукопис.

Пѣснь Люмира пѣснь Бояна ¹⁾
Голоснѣше ѣй гула. —

Нинѣ думка йде сумненько
Темним лѣсом гомонит,
За Дунай, за Днѣпр туженько
Згадка журпа лиш летит.

По над Днѣстра берег крутий
Гамор гали чь розлягат —
Там сум душу хапле лютий
Б безвѣсть гадка пропадат. —

Городища де бували
Днесь могили ся звели,
Богів храми де стояли
Грехіт мохи поросли. —

По за води по за тихі
З Славоў гаразд пробуваў —
Загудѣвши вихорь лихий
И слѣди их позмѣтаў! —

1) Люмир и Боян пѣвцѣ стародавней Славян-
цами — сей на Руси той у Чехів — зри С л о в о
о полку Игоря-и Кгалодworsky rukopis.

в серця нагортає, а в душах зводит святую почесь покійним праотцям. **Старина** є то великий образ, є то зеркало, як вода чистое, в котрім незмуцненое являєя лице столітей. Там тобі, внуче, глянути, а взриш, як твої отці, твої діди жили, що діяли, що їх веселило, радувало, а що печалило, якое сонце межи ними сияло, як думали, яким духом обнимали природу, охрестности, світ цілий, з ким ся стирали і як се на них ділало, який їх світ внутренний, а який зверхний, що їх наділяло до сильного діяня, а що їм силу віднимало, який їх язык, яка їх душа, яка бесіда, яке серце, — словом, якими хотіли перед гобою явитися і що по тобі (себто від тебе -- В. Д.) ждали.

Сесе всьо для нас не бридня. Чужина нас займає, чому ж би нашина не прилягла до серця, не промовила до душ наших сильним словом“ (115—116).

Сам Маркіян давав приклад пошанування рідної старовини. Ще перед „Русалкою“, укладаючи першу збірку „Зоря“, якій не судилося побачити світу, помістив він поеми про „Хмельницького обступлення Львова“ й „Наливайко“ (на зразок дум), що не ввійшли до „Русалки“. В згаданому поетичному Посланні до Устияновича писав Шашкевич, як лежачи на могилі, підслухував він розмову „старої бувальщини“:

„Про давні літа,
Про давні часи,
Як слава гула,
Світом вокруги,
Про руських батьків,

Боярів, князів,
Про гетьманів, козаків“.

**
*

Переглянувши докладно зміст „Русалки“, бачимо навіч, що стояла вона твердо й непохитно за права народу і в культурно-просвітній, і, оскільки це можна було говорити з огляду на цензуру, і в суспільній діялці, борючися за визволення широких народніх верств із тяжкої поневільної панщини.

Розуміється, прикладів, що свідчили б про українську національну й громадянську свідомість та змагання упорядників „Русалки“ можна знайти чимало й поза нею. Досить згадати хоча б вікопомний вірш Шашкевича про рідну мову. Пригадаймо цей вірш:

„Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила,
Чому ж мова ей не мила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбаєм?“ --

Вірш, що безперечно вплинув на пізнішу подібну ж поезію Сидора Воробкевича, яку у нас часто приписують саме Шашкевичеві. Пригадаймо його думки про літературу, що виростала б на народньому ґрунті й відповідала б народнім інтересам. З огляду на цікавість Шашкевичевої брошури, „**Азбука і абецадло**“, де він висловив з приводу цього небуденні на той час думки, ще перед появою „Русалки“ (брошура ця вийшла в 1834 році), я не можу не вдержатися, щоб не зацитувати з неї

єдин дуже характеристичний уступ, хоч ця цитата і виходить поза рамки даного нарису.*)

Ось що писав там 23-літній Маркіян:

„Письменство у кожного народу — це його життя, його спосіб думати, його другий образ; воно повинно заключитись і вирости серед народу і розквітнути на його ж таки ниві, щоб не скидатись на того райського птаха, про якого розповідають, що не має ніг, а через те мусить довіку в повітрі виснути. Письменство — найперша потреба всього народу!“

Але — повторяю — встане нам і тих доказів, що їх дає сама „Русалка“, щоб визнати її появу за визначну подію не тільки в історії галицько-українського відродження мин. віку, але взагалі в історії новітнього українського національного руху. І ніяк не можна казати, як це часом доводиться почути, що „Русалка“ — річ неактуальна, перестаріла, що її гасла вже нікого не можуть зрушити. Такі вислови глибоко несправедливі. Кожне явище, кожна подія в національному житті треба оцінювати, дивлячися на нього з історичної перспективи. І коли ми візьмемо під увагу той час і його умови, коли появилася „Ру-

салка“, то мусимо признати, що була вона явищем епохальним, була бо вона бойовим маніфестом, щось, як значно пізніше від неї Шевченкове Послання до мертвих, живих і ненароджених земляків.

Шевченко написав своє Послання очевидно під впливом своїх досвідів і спостережень над життям української інтелігенції, з яким познайомився під час своїх подорожів по Україні в роках 1843 і 1845, але не виключене, що й „Русалка“ могла, як не наштотхнути його до цього своїми думками, цілком подібними до його, бо він уже в зверненні „До Основяненка“ з 1839 р. коли ще не читав „Русалки“, висловлював такі ж погляди, то ширше їх розвинути. Я вже згадував, що гостюючи у Лукашевича (в 1843), Шевченко читав у нього „Русалку“. Особливу увагу звернув він тоді на поему Вагилевича „Мадей“. Про це згадує Лукашевич у листі до Вагилевича, додаючи: „Коли був у мене Шевченко, я запропонував йому запозичити у Вас деякі слова і форми Ваші, і він згодився“ (П. Зайцев, Життя Шевченка, ст. 101-102). З цього бачимо, що Тарас Григорович читав тоді „Русалку“ уважно, про це свідчить хоча б згадана вище його перерібка надрукованої в „Русалці“ народньої пісенки, й очевидно багато з неї затамив. Була бо вона созвучна з його власними думками. Адже ж закликала вона, як і він, любити мову свого народу, його поезію, його славне минуле, не соромити-

*) Цю брошуру, писану, сказавши до речі, по-польськи, передрукував М. Возняк у зретаданому ним виданні Шашкевичевих творів, що вийшли за його редакцією в XIV-му томі „Збірника Філологічної Секції НТШ у Львові 1912-го року під наголовком „Писання М. Шашкевича“ (пор. ст. 202—209). Подана нижче в перекладі з польської мови цитата знаходиться на ст. 8-ій оригіналу й 203 передруку.

ся рідного слова, а навпаки, всебічно його культивувати і дружно працювати для добра свого поневоленого народу, як писав Маркіян де інде — „разом, разом, хто сил має“, щоб гнати з краю „мраки тьмаві“. Пригадаю тут цю поезію — „Слово до чителів руского языка“:

„Дайте руки, юні друзі, — писав Шашкевич, —

Серце к серцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Їм охота най засяде.

Разом, разом! Хто сил має,
Гоніть з Руси мраки тьмаві. —
Зависть най вас не спиняє,
Разом к світлу, други, жваві!“

**

Про обовязки супроти рідного народу дуже виразно писав і Вагилевич у своїм „Передговорі“. Натякаючи на сумний стан ставлення тодішньої інтелігенції до простого народу, що складалася тоді майже виключно з духовенства, писав він, що колись, „перед сотнями літ“, було зовсім інакше: „священики співали службу божую бесідою власного народа, не горіжилися, не ставалися панами, жили з мирянами, мов отець з дітьми, були їм другами, поділяли смуток і радість під їх низькими стріхами. Не було, хто би забував давнії поведінки і затирав з молоком виссані чувства; проповідачі, витереблюючи поганство, не перли чужої душі в гарід“ (ст. X—XI).

**

Вище я вже згадав, як високо оцінив появу „Русалки“ Франко, але тут варто ширше спинитися на його характеристиці цієї пам'ятки. Отож дозвольте мені зачитувати його слова про те, чого вона довершила, в доповнення до сказаного мною. „Русалка“ — казав він — „поставила і обговорювала предмети зовсім світські, зовсім не обняті тісним церковним світоглядом, обговорювала їх зовсім не так, як би сього ждали церковники, ба навіть у письмі і правопису відбігла від старої традиції, значить рішучо встала проти літературно-церковного авторитету. Се вже було діло сміле та й неабияк сміле на свій час. Але „Русалка“ не стала на тім. Авторитет літературний тих часів не був єдиним авторитетом: побіч нього і понад ним стояв другий, далеко більший і тяжчий авторитет політичний і соціяльний, під котрим стогнав і мучився народ. І проти тої страшної сили поважилася виступити „Русалка“. А треба мати на увазі, — каже він далі — що „проти соціяльного авторитету виступити галицько-українському писателеві було тоді зовсім нелегко, а прецінь „Русалка“ і сей крок зробила, правда, не так прямо і рішучо, як попередні (щодо мови, правопису й світського змісту). Бо чи ж се не протест ввести в літературу бесіду і пісні того народу, котрий між освіченими панами вважається художобою, а не чоловіком? Чи ж це не протест проти суспільного гніту — вказувати, бодай у маленьких картинках („Олена“ Ша-

шкевича) його життя, розказувати про його бувальщину та характер („Предговор к народним руским пісням“ Вагилевича)? Аж надто виразно пробивається той протест у тім, що автори любуються іменню в описанню людей вигнаних з суспільности, опришків та розбійників, котрі цілим своїм життям закладають протест проти існуючого ладу. Той „сивий Мадей“ Вагилевича, так сердечно і тепло описаний, як же симпатичний нам, хоч і знаємо, що він чоловік „нелегальний“. А тота ціла картина оприського курйа, так чудово й артистично змальована Шашкевичем в „Олені“, чи ж не виходить вона на апогеоз того єдиного протесту проти неволі, який тоді був можливий для народу? Правда, кажу ще раз, — годі було (галицько)-руським писателям тодішнім, а ще до того так стісненим різними авторитетами, як були видавці „Русалки“, підносити сміло і ясно голос про права народу та про гніт його і пониження: на се в них не стало б сили, а може і вмілости. Вже й те, що вони зробили, єднає їм повне право до нашої подяки“.

„„Але все сказане досі про „Русалку Дністрову“ — каже Франко наприкінці свого відзиву про неї — ще не становить її повної характеристики. Головне враження, яке вона робить на нас, се якесь неясне, а сильне чуття, ніжне і інстинктове, як чуття дитини, котра рветься на волю силою вродженого потягу, не аргументуючи, не роздумуючи навіть докладно, як виглядає та воля. Се ніжне

чуття, мов запах лугів напровесні обхвачує кожного читателя „Русалки“, в нім лежить її найбільша вартість“.

„Ціла „Русалка“, — кінчить Франко, — се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та одичіння. Се її найбільша, найреволюційніша ціха“. (Див. Твори, т. 16. ст. 39.)

Так само, як і Франко, оцінив „Русалку“ й акад. Ол. Білецький у передмові до згаданого вище київського її передруку. „На перший погляд — каже він — нічого революційного начебто й нема в її змісті. А тимчасом вона — документ великого суспільного й историко-літературного значення“ (ст. 3-тя).

**

Поява „Русалки“ викликала в граю враження вибухлої бомби. Заворушилися всі вороги українського національного руху, всі ті, що дивилися на наш народ, як на темний люд, здатний тільки бути погноєм для панівної нації.

Директор львівської поліції обурювався на упорядників „Русалки“ за спричинену владі турботу. Мовляв, ми маємо вже досить клопоту з одною (польською) національністю, а ці божевільні (Шашкевич із товаришами) хочуть воскресити з могили ще одну, рутенську, національність!

Та й самі Українці, ті, що звикли вважати українську мову за хлопську, негідну бути зряддя мищою освічености, науки й куль-

тури, лютилися на них. Особливо обурювалися вони, навіть ті, що визнавали право народу на освіту і власне письменство, як наприклад Йосип Левицький, автор недотепних перекладів із Шіллера й Гете, на спробу упорядників увести в літературу просту мову, бо самі намагалися створити для цього особливу, „вищу“ мову, кляли їх і за те, що занехали церковну кирилицю, а вживають якогось світського правопису без святих йори й йора. Обурював їх і зміст „Русалки“. Левицький навіть дякував урядові за її заборону. А спричинив цю заборону таки свій чоловік — Венедикт Левицький, професор морального богослов'я на львівському університеті, якому було доручено сцензувати книжку. Зробив він це саме з тих мотивів, що їх підносить згаданий вище його тезко.

Венедикт Левицький доглянув, крім того, у змісті „Русалки“ з одного боку нельояльність до австрійської держави, виявлену згадкою за колишні щасливі, а теперішні сумні часи, та всеукраїнським становищем авторів, а з другого неморальність в одній українській поезії і в одній пісні перекладеній з сербської мови („Знатель“ у перекладі Шашкевича, див. ст. 106). Обурювався цензор і на прибрані упорядниками „поганські“ імена. Зокрема не до смаку припало йому Шашкевичеве імя „Руслан“, в якому добачив він симпатію автора до Росії, пов'язавши це імя з німецькою її назвою — Руслянд.

„Русалку“ сконфісковано, а „Русалки“ — вилучено.

впорядники зазнали різних дошкульних кар і переслідувань, зокрема Шашкевич, який через нагинку на нього святоюрських чинників передчасно зійшов із цього світу. Але своїх національних переконань він не зрадив до самої смерті.

„Русалку“ знищено, але її клич не пролунав в пустелі. Його підняли молоді сили, яким судилося здійснювати її заповіти в пам'ятному 48-му році.

А що був уже перед її появою значний гурт прихильників думок, в ній висловлених, довідуємося таки з неї самої. В передслів'ї до неї упорядники називають своїх приятелів, що допомагали їм її складати, дякуючи їм за співпрацю. Про цих підпомагачів була вже згадка вище, а тут — наприкінці — годиться згадати незлим, тихим словом того, хто допоміг „Русалку“ видати.

„Поклонися, Русалко наша, низько — писали упорядники в передслів'ї — Всечесному Сподареві Николі Верещинському, що тобі звелів родитися“.*)

Поклонімося ж і ми славним тіням упорядників „Русалки“, тіням їх товаришів — і високодостойного добродія Миколи Верещинського, без шляхетної допомоги якого може б і не довелося мені писати цей нарис! Слава і честь їм довіку!

*

*) P. S. На жаль, Енциклопедія Українознавства пропустила імя Верещинського в своїй гасловій

